

DOI: <https://doi.org/10.18524/2519-2523.2025.20.344133>

УДК 94(477)«1920/1930»+930.25

THE INTELLIGENCE SERVICES OF THE UKRAINIAN PEOPLE'S REPUBLIC UNDER THE COMMAND OF GENERAL-KHORUNZHYYI VSEVOLOD ZMIENKO: AN ASSESSMENT BASED ON ARCHIVAL MATERIALS OF THE USSR NKVD STATE SECURITY DIRECTORATE

Mykola Kret

Post-graduate student
Department of History
of Ukraine and Special Historical
Disciplines
Odesa I. I. Mechnikov National
University
Head of the Research Department of the
Study and Implementation of the
Experience of the Research Center of the
Military Academy
10 Fontanska St, Odesa, 65009, Ukraine
ORCID iD:
<https://orcid.org/0009-0000-8654-599X>
E-mail: danmerantanta802@gmail.com

Citation: Kret, M. (2025) The intelligence services of the Ukrainian People's Republic under the command of general-khorunzhyi Vsevolod Zmienko: an assessment based on archival materials of the USSR NKVD State Security Directorate, *Chornomors'ka mynuvshyna: transactions of Department of Cossack History in the South of Ukraine*, 20, pp. 126–136.

Submitted: 20.09.2025.

Abstract

The article examines the structure, functions, and evolution of the Ukrainian People's Republic (UPR) intelligence and counterintelligence service in exile during the 1920s–1930s, with a particular focus on the leadership of General-Khorunzhyi Vsevolod Zmienko. Based on archival documents from the NKVD of the USSR held in the archives of the Foreign Intelligence Service of Ukraine, the study reconstructs the organizational model and operational methods of the UPR's 2nd Department of the General Staff. Special attention is given to Zmienko's role in preserving institutional continuity and adapting intelligence operations to conditions of complete territorial loss.

The analysis confirms the existence of a widespread and resilient intelligence network that spanned Poland, Romania, Czechoslovakia, France, and other countries in Central and Eastern Europe. This network conducted intelligence gathering, maintained communication with Ukrainian underground resistance within the USSR, and engaged in information and propaganda activities. The study also explores the UPR's cooperation with foreign intelligence services — primarily Polish and Romanian — and the transformation of recruitment strategies aimed at evading Soviet counterintelligence, including the targeted involvement of youth and rural populations.

Vsevolod Zmienko emerges as a key figure — an experienced strategist whose leadership ensured the functioning of Ukrainian intelligence under the conditions of exile and political uncertainty. His efforts exemplify the phenomenon of a “state without territory” and demonstrate the institutional resilience of national security structures under external pressure. This research is relevant not only to historical scholarship but also to modern security analysis, as it sheds light on a little-known yet significant chapter in the history of Ukrainian resistance.

Keywords: *intelligence, special services, 2nd Department of the General Staff, NKVD, counterintelligence, historiography, Cossacks, archive, interwar period, Odesa, Ukrainian national movement, political repression.*

СПЕЦСЛУЖБИ УНР ПІД КЕРІВНИЦТВОМ ГЕНЕРАЛ-ХОРУНЖОГО ВСЕВОЛОДА ЗМІЄНКА (ЗА МАТЕРІАЛАМИ УПРАВЛІННЯ ДЕРЖАВНОЇ БЕЗПЕКИ НКВС СРСР)

Микола Крет

Здобувач
кафедри історії України та спеціальних
історичних дисциплін
Одеського національного університету
імені І. І. Мечникова
Начальник науково-дослідного відділу
вивчення та впровадження досвіду
Наукового центру
Військової академії
Фонтанська дорога 10, м. Одеса, 65009,
Україна
ORCID iD:
<https://orcid.org/0000-0002-3718-2579>
E-mail: kusvi@ukr.net

Цитування: Крет М. Спецслужби УНР під керівництвом генерал-хорунжого Всеволода Змієнка (за матеріалами Управління державної безпеки НКВС СРСР). *Чорноморська минувшина* : зап. Від. історії козацтва на півдні України: зб. наук. пр. / за ред. В. А. Смолія. Одеса : ФОП Бондаренко М. О., 2025. Вип. 20. С. 126–136.

Отримано: 20.09.2025 р.
1,0 д.а.

Анотація

Досвід роботи українських спецслужб у вигнанні після поразки визвольних змагань 1917–1921 років залишається маловідомим, попри його важливість для розуміння інституційної стійкості УНР. У статті висвітлено розвідувально-контррозвідувальну діяльність 2-го відділу Генерального штабу УНР під керівництвом генерал-хорунжого Всеволода Змієнка в 1920–1930-х роках. На основі матеріалів, зокрема документів НКВС СРСР, що зберігаються в архіві Служби зовнішньої розвідки України, реконструйовано структуру, функції, оперативні методи та кадрову політику розвідувального апарату УНР. Аналіз охоплює механізми вербування агентів, канали зв'язку, способи конспірації, співпрацю з іноземними спецслужбами та інструменти інформаційного впливу. Особливу увагу приділено ролі Змієнка як координатора й організатора діяльності спецслужб уряду в екзилі. Дослідження підкреслює, що навіть у стані бездержавності розвідка УНР залишалася ефективною політичною структурою, здатною до стратегічної дії та збереження національної суб'єктності. Отримані результати є релевантними для осмислення історичних моделей спротиву в умовах зовнішнього тиску й окупації.

Ключові слова: *розвідка, спецслужби, 2 відділ Генштабу, НКВС, контррозвідка, історіографія, козацтво, архів, міжвоєнний період, Одеса, український національний рух, політичні репресії.*

Протягом останніх десятиліть у науковому середовищі спостерігається зростання інтересу до проблеми еміграційної діяльності державних структур Української Народної Республіки, які продовжували функціонувати після поразки визвольних змагань 1917–1921 років. У межах політичної історії, військової думки та безпекових студій поступово оформлюється окремий напрям – дослідження спеціальних служб уряду в екзилі. Особливу увагу привертають органи, що діяли у міжвоєнний період на території Європи, здебільшого в умовах правової невизначеності, оперативної ізоляції та постійного зовнішнього тиску. Водночас низка ключових аспектів цієї тематики залишається недостатньо опрацьованою або взагалі не введеною до наукового обігу.

Найбільш помітною прогалиною в дослідженнях є діяльність 2-го розвідувального відділу Генерального штабу Армії УНР в еміграції, який упродовж 1920–1930-х років здійснював централізоване керівництво системою зовнішньої і внутрішньої розвідки. Аналіз функціонування цього органу є важливим не лише з історичної перспективи, а й з методологічної точки зору, оскільки саме він виступав інституційним ядром у ситуації повної втрати територіального контролю. Цей приклад демонструє, що навіть у вигнанні державні структури УНР зберігали здатність до мобілізації та функціонування. Центральною постаттю у цьому контексті є генерал-хорунжий Всеволод Змієнко – один із провідних офіцерів Генерального штабу, який відіграв ключову роль в організації розвідувального напрямку

діяльності УНР в екзилі. Його діяльність тривалий час залишалася поза полем предметного наукового аналізу.

Існуюча історіографія здебільшого, зосереджена на окремих біографічних етапах Всеволода Змієнка – участі у бойових діях проти більшовиків, формуванні українських військових частин на півдні України, громадській активності в міжвоєнній Польщі. Однак його системна діяльність як керівника розвідки не стала об'єктом цілісного дослідження. Це значною мірою пояснюється обмеженим доступом до джерел, які дозволяли б реконструювати функціонування розвідувального апарату зсередини, а не лише на основі зовнішніх оцінок. У цьому зв'язку особливе значення мають матеріали радянських органів держбезпеки, насамперед НКВС СРСР, які містять не лише відомості про діяльність радянської контррозвідки проти структур УНР, але й включають характеристики, що дозволяють частково відтворити внутрішню організацію та методи роботи 2-го відділу під керівництвом Всеволода Змієнка.

У цих джерелах можна простежити низку важливих параметрів: логістику агентурної діяльності, канали фінансування, внутрішню структуру, систему інформаторів, а також уявлення радянських спецслужб про рівень загрози, яку становили емігрантські органи УНР навіть у стані повної втрати суверенітету. Хоча ці документи потребують критичного аналізу через їхню упередженість, вони дають змогу сформулювати більш повну картину діяльності української розвідки з погляду її основного противника.

Актуальність цього напрямку дослідження посилюється в умовах сучасної війни, коли Україна знову стикається з необхідністю розробки стратегій спротиву. Вивчення історичного досвіду функціонування розвідувальних структур у період бездержавності набуває не лише теоретичного, а й прикладного значення, сприяючи кращому розумінню спадкоємності національної безпекової політики та стійкості державних інституцій у критичних умовах.

Отже, існує очевидна потреба в комплексному, джерельно підтверженому дослідженні діяльності 2-го розвідувального відділу Генштабу Армії УНР під керівництвом Всеволода Змієнка, з широким залученням архівних матеріалів, зокрема документів радянських спецслужб, доступ до яких став можливим лише в останні роки.

Питання розвідувально-контррозвідувальної діяльності УНР, зокрема в період еміграції, отримало широке висвітлення в сучасній історіографії. Протягом останніх десятиліть накопичено значну кількість наукових досліджень, присвячених становленню, організаційній побудові та функціонуванню українських спеціальних служб у 1917–1921 роках. Утім, основна увага в цих працях зосереджена на інституційному аспекті – розвідці як структурному явищі, тоді як персональний внесок окремих діячів, зокрема генерал-хорунжого Всеволода Змієнка, здебільшого залишається поза увагою або подається фрагментарно.

Першу спробу систематизувати історіографію спеціальних служб періоду національної революції здійснив В. С. Сідак у монографії «Національні спецслужби в період Української революції 1917–1921 рр. Невідомі сторінки історії» [10, с. 2–10], у якій він окреслив дві ключові традиції – діаспорну та радянську – і наголосив на необхідності критичного підходу до їхнього використання. У своїх працях професор О. В. Тимошук, аналізуючи історіографію спецслужб Гетьманату, вказував на відсутність цілісного бачення теми до 1990-х років, а також запропонував розподіл джерельної бази на загальноісторичні та спеціалізовані дослідження.

Вагомий внесок у вивчення організаційних аспектів українських спецслужб зробили Д. В. Веденєєв, О. Є. Лисенко [2, с. 134–138]. У праці В. С. Сідака та Т. В. Вронської «Спецслужба держави без території» [11] здійснено першу спробу комплексної реконструкції діяльності розвідки Державного центру УНР в еміграції. Однак і в цьому дослідженні фокус зосереджено переважно на інституційних структурах, а не на особах, які стояли на чолі розвідувального напрямку.

У радянській історіографії діяльність розвідки УНР трактувалася винятково в контексті ідеологічного протистояння. Публікації радянських органів безпеки подавали її як повністю контрольовану іноземними центрами структуру. Ім'я Всеволода Змієнка в таких матеріалах не згадується, проте доступні архівні документи свідчать про зацікавленість його діяльністю з боку радянських спецслужб.

Попри загальне пошавлення наукової уваги до періоду еміграції, сучасні дослідження переважно зосереджуються на політичній, дипломатичній або культурній діяльності УНР. Військовий аспект, зокрема розвідувальні структури, залишається малодослідженим у персоніфікованому вимірі. У тематичних працях Я. М. Файзулліна, В. С. Срібняка, Н. О. Рубльової Всеволод Змієнко або не згадується взагалі, або виступає як військовий організатор, однак його діяльність у сфері розвідки не стала предметом окремого аналізу. Аналогічна ситуація спостерігається і в роботах П. Гая-Нижника [3, с. 82] та В. С. Сідака [9, с. 282-287], де основна увага приділяється структурним і організаційним аспектам без акценту на персоналії.

У матеріалах Служби зовнішньої розвідки України, зокрема в публікаціях про школу розвідників УНР [13] та про витоки сучасної української розвідки [5], генерал Змієнко також не згадується як очільник еміграційної розвідки. Журналістські матеріали, опубліковані на платформах «Новинарня» [1], «Суспільне. Одеса» [12] та «24 Канал» [7], містять короткі згадки про його діяльність у 1928–1936 роках у ролі координатора 2-го розвідувального відділу Генерального штабу.

Всеволод Змієнко також згадується у низці сучасних академічних публікацій. Зокрема, у дослідженні С. Ю. Мілютіна, присвяченому сотнику Василю Недайкаші, він названий керівником еміграційної розвідки УНР [8, с. 13]. У праці Р. Давидюка, де розглядається діяльність спецслужб УНР у Кременецькому повіті, також наявні епізодичні згадки про його участь [4, с. 98]. У статті О. В. Махині подано загальний огляд становлення української розвідки [6, с. 32-34], проте аналіз періоду екзилу, як і в більшості подібних публікацій, відсутній.

Метою дослідження є комплексний аналіз розвідувально-контррозвідувальної діяльності Української Народної Республіки в умовах еміграції крізь призму постаті генерал-хорунжого Всеволода Змієнка, який у 1920–1930-х роках очолював 2-й відділ Генерального штабу УНР. Завдання полягає у відтворенні структури, функціональних напрямів, методів діяльності та зовнішніх контактів розвідувального апарату УНР у міжвоєнний період. Особливу увагу приділено аналізу архівних джерел, включно з матеріалами радянських органів державної безпеки, що дають змогу простежити роль Всеволода Змієнка як координатора й організатора спеціальних служб уряду в екзилі на тлі загальноєвропейського безпекового контексту.

Після остаточної втрати територіального контролю в 1920 році політичне та військове керівництво Української Народної Республіки було змушене продовжити діяльність в умовах еміграції. Основні осередки Державного центру УНР сформувалися у Польщі, Чехословаччині, Франції, Румунії та Німеччині, утворивши розгалужену мережу, яка забезпечувала інституційну безперервність української державності. У нових геополітичних умовах, коли збройний опір більшовицькому режиму став неможливим, боротьба за незалежність продовжувалась у формах дипломатичної, ідеологічної, культурної, а також розвідувально-контррозвідувальної діяльності, що поступово трансформувалась у стратегію функціонування «держави без території».

У структурі УНР в екзилі було збережено основні органи влади: уряд, дипломатичні представництва, Генеральний штаб і низку функціональних інституцій. Особливу роль у цій системі відігравала розвідка, яка виконувала функції захисту еміграційного середовища, підтримувала зв'язки з українським підпіллям на території УСРР, здійснювала збір інформації про політичні, соціально-економічні та військові процеси в радянській Україні, протидіяла агентурній діяльності радянських спецслужб в еміграційних колах, а також реалізовувала інформаційно-пропагандистські й контрпропагандистські заходи.

Функціонування спеціальних служб УНР у міжвоєнний період відбувалося в умовах глибокої конспірації та постійної загрози проникнення агентури радянських органів державної безпеки. За таких умов розвідка і контррозвідка набували не лише захисного, а й політичного значення, використовуючись як інструмент впливу, що дозволяв зберігати суб'єктність УНР на міжнародній арені попри втрату контрольованої території. Більшовицька влада розглядала УСРР як зону підвищеної безпекової уваги, а діяльність українських емігрантських організацій – як реальну загрозу, що підтверджується інтенсивним моніторингом з боку радянських органів держбезпеки.

Центральне місце в системі розвідувальних структур Державного центру УНР посідав 2-й відділ Генерального штабу, який виконував функції зовнішньої та внутрішньої розвідки в умовах вигнання. Серед основних завдань відділу – аналіз внутрішньої ситуації в УСРР, розробка і проведення агентурних заходів, створення й підтримка розвідувальних мереж, організація каналів зв'язку, збір інформації про суспільні настрої, військову активність радянської влади та співпраця з іноземними спецслужбами – насамперед Польщі, Румунії та Чехословаччини. Ця співпраця дозволяла інтегрувати зусилля УНР у ширший європейський безпековий простір.

Протягом 1920–1930-х років розвідувальна діяльність УНР охоплювала Польщу, Румунію, Чехословаччину, Францію, Німеччину та інші країни Центрально-Східної Європи [14, арк. 36-39; 15, арк. 93; 16, арк. 42-64]. У цей період здійснювалися операції з переправлення агентури через кордон, організації підпільних структур в УСРР, збору й аналізу інформації про внутрішню ситуацію в радянській Україні, документування фактів порушення прав українців і реалізації інформаційного впливу як на еміграційне середовище, так і на населення УСРР. Попри неpubлічний характер операцій, їхня активність не залишалася поза увагою радянських спецслужб, що підтверджує дієвість цих заходів.

Ключову роль у створенні та керівництві розвідувальною мережею УНР відіграв генерал-хорунжий Всеволод Змієнко – офіцер Генерального штабу Армії УНР, учасник Першої світової війни, організатор оборони Одеси та активний учасник визвольних змагань. Із другої половини 1920-х років він очолював 2-й відділ Генерального штабу УНР [17, арк. 40-41], поєднуючи військовий досвід із розумінням специфіки діяльності у контексті політичного вигнання. Під його керівництвом було здійснено стратегічне планування, організовано агентурні мережі, розроблено методи конспірації, налагоджено співпрацю з іноземними спецслужбами та створено агентурні осередки в УСРР.

У 1928–1936 роках діяльність 2-го відділу Генштабу УНР під керівництвом генерал-хорунжого Всеволода Змієнка охопила території Польщі, Румунії, Чехословаччини, Туреччини, а також прикордонні регіони УСРР – Волинь, Поділля, Полісся, Бессарабію [18, арк. 107-108; 19, арк. 76-94; 19, арк. 76-94; 20, арк. 3; 21, арк. 141-142; 22, арк. 63]. Основними напрямками були організація зв'язку, переправлення агентури, передача оперативної інформації, збір даних про суспільні настрої, економічну ситуацію, військову активність радянських сил, а також оцінка планів Москви щодо України.

Важливою характеристикою діяльності 2-го відділу під керівництвом Всеволода Змієнка була налагоджена співпраця з структурами розвідок Польщі та Румунії. Така взаємодія забезпечувала не лише обмін розвідувальними даними, а й фінансову підтримку з боку союзників, дозволяючи УНР використовувати ці ресурси для протидії радянській експансії в регіоні.

Попри відсутність публічного висвітлення ролі Змієнка в еміграційному дискурсі, архівні матеріали НКВС СРСР та документи Галузевого державного архіву Служби зовнішньої розвідки України свідчать про постійну зацікавленість його діяльністю з боку радянських органів держбезпеки [16, арк. 40-41; 23, арк. 283; 24, арк. 47-48; 25, арк. 111-115; 26, арк. 109-110; 27, арк. 174-179; 28, арк. 94-98]. У цих матеріалах діяльність Всеволода Змієнка розглядається як реальна загроза для радянської влади, особливо в умовах потенційної дестабілізації або військового конфлікту.

Опрацьовані архівні джерела Служби зовнішньої розвідки України дозволяють реконструювати як загальні параметри організаційної структури розвідувального апарату УНР, так і конкретні механізми його функціонування: принципи вербування, канали зв'язку, методи роботи агентури, засоби координації та передачі інформації. У цьому контексті Всеволод Змієнко постає як ключова фігура розвідувальної діяльності уряду УНР за кордоном, діяльність якого демонструє приклад інституційної витривалості в умовах втрати державної території.

У структурі Генерального штабу УНР 2-й відділ відіграв провідну роль, забезпечуючи не лише оперативний аналіз, а й координацію діяльності агентурної мережі, стратегічне прогнозування розвитку ситуації в УСРР та підтримку контактів з союзними розвідками. У матеріалах радянських органів держбезпеки зазначалося, що модель української розвідки була

частково побудована за зразком польських військових структур, що свідчить про глибоку інтеграцію в антирадянську безпекову систему Центрально-Східної Європи.

Архівні документи, зокрема ті, що зберігаються в Службі зовнішньої розвідки України, фіксують масштаб і глибину діяльності 2-го відділу, даючи змогу відтворити її ретроспективно. Всеволод Змієнко, як керівник цього органу, вибудував чітко структуровану систему з суворою ієрархією та високим рівнем конспірації, що дозволяло уникати масштабних провалів навіть за умов активної протидії з боку радянських спецслужб. Архівні звіти НКВС вказують на те, що агентурна мережа охоплювала значну територію радянської України, забезпечуючи збір інформації про політичні настрої, стан військових частин, економічну ситуацію та репресивну політику більшовицького режиму щодо українського населення.

Однією з ключових особливостей організації розвідувальної мережі УНР було поєднання персональної відповідальності агентів за власні канали зв'язку із гнучкою системою передавання інформації за допомогою кур'єрів, що забезпечувало стабільну комунікацію між центральним керівництвом і периферійними осередками [29, арк. 109-113; 30, арк. 105; 31, арк. 108]. Кур'єри виконували функції забезпечення оперативного зв'язку, передавання інструкцій, звітів, фінансування, а також відігравали роль посередників у встановленні нових зв'язків у разі втрати наявних каналів комунікації.

Всеволод Змієнко, маючи значний штабний досвід, приділяв велику увагу підготовці кур'єрського та резидентського персоналу. Підготовка включала вивчення маршрутів, розробку легенд прикриття, опанування методів конспірації, володіння засобами зв'язку та орієнтацію в оперативній обстановці на випадок провокацій або викриття з боку радянських спецслужб.

Радянські архівні матеріали засвідчують, що впродовж 1930-х років діяльність агентури УНР набувала системного характеру, зростала професійна підготовка кадрів [30, арк. 105]. У цей період спостерігалось оновлення складу агентури, що, за даними радянської контррозвідки, було зумовлено зміною тактики вербування. Якщо раніше кадрову основу становили колишні військовослужбовці Армії УНР, учасники визвольних змагань та політичні активісти, то після 1931 року акцент було перенесено на молодь – студентів, учнів старших класів, а також представників сільського середовища [31, арк. 108]. Такий підхід дозволяв залучати осіб, невідомих радянським органам безпеки, що знижувало ризики викриття і сприяло ефективнішому проникненню в соціальні середовища з меншим ступенем ідеологічної залученості.

Радянські звіти фіксували чіткі інструкції для агентів УНР: уникати письмового передавання інформації, дотримуватися індивідуальних схем зв'язку з урахуванням можливих сценаріїв провалу [32, арк. 112-113]. Особливий акцент робився на готовності діяти в умовах повстанських виступів або війни, що відповідало стратегічним розрахункам еміграційного уряду щодо можливої реставрації української державності у разі міжнародної кризи чи ослаблення СРСР [33, арк. 115-116].

Звіти НКВС вказують також на інформаційно-пропагандистські методи, які застосовувала агентура УНР на території УСРР. Акцент робився на фактах економічної відсталості, національного гноблення, освітніх і соціальних диспропорцій. Зокрема, агенти використовували дані про дискримінацію українців у системі освіти, нерівномірний доступ до стипендій і посад, а також привілейоване становище представників інших національностей для посилення невдоволення серед молоді та інтелігенції.

Особливу роль відігравали резиденти, які відповідали за організацію агентурної роботи, контроль за виконанням завдань, утримання зв'язку з центральним керівництвом та розширення мережі через вербування нових осіб. Методи вербування охоплювали особистий вплив, моральне переконання, а в окремих випадках – матеріальне заохочення [34, арк.210; 35, арк.109; 36, арк. 417]. Завдяки цим діям, навіть після масштабних арештів радянськими органами у 1929–1930 роках, зокрема в контексті справи СВУ, мережі УНР продовжували функціонувати.

У цих умовах 2-й відділ Генерального штабу УНР під керівництвом Всеволода Змієнка демонстрував зразок мобільної, ієрархічно організованої спецслужби, здатної не лише здійснювати стратегічне інформаційне забезпечення, а й впливати на внутрішньополітичні процеси в УСРР. Його діяльність сприяла збереженню української ідентичності, формуванню

політичної альтернативи радянському режиму та забезпечувала основи для мобілізаційних стратегій у разі зміни геополітичної ситуації.

Матеріали Управління державної безпеки НКВС, зібрані в архіві Служби зовнішньої розвідки України, дозволяють осмислити діяльність української розвідки як компонент політичної боротьби за національне існування. Її структура поєднувала функції національної мобілізації, інформаційного впливу та стратегічного аналізу в умовах міжвоєнної нестабільності, коли формувалися нові концепти безпеки та державності в екзилі.

Важливими чинниками ефективності мережі були чітка організаційна побудова та персоніфіковане керівництво. Матеріали радянських спецслужб, зокрема ГПУ та НКВС, містять індивідуальні характеристики всіх керівників 2-го відділу Генштабу, що дозволяє оцінити рівень підготовки, ступінь загрози для СРСР, а також їхню впливовість в еміграційному середовищі.

Всеволод Змієнко поставав у цих матеріалах як ключова фігура – цілеспрямований, дисциплінований і стратегічно мислячий керівник, який уникав авантюризму та діяв в інтересах української справи. В одному з архівних звітів НКВС зазначалося: *«Человек недюжинных способностей. По натуре честен, ни на какие авантюры не способен. К польским планам относится враждебно, больше симпатизирует националистам»* [37, арк.116]. Його керівництво базувалося на вмінні мобілізувати ресурси, підтримувати міждержавні контакти, зокрема з польською розвідкою, що дозволяло зберігати фінансову стійкість 2-го відділу навіть у періоди дефіциту ресурсів.

Особливу функцію в розвідувальній системі виконував підполковник Науменко, відповідальний за технічне забезпечення зв'язку. У радянських документах він згадується як обережний, малопомітний, але професійно підготовлений учасник розвідувальної системи: *«Инициативы не проявляет. Его специальность – связь. Ведёт тихую оппозицию к правительству УНР. Симпатизирует националистам»* [33, арк. 116]. Така позиція дозволяла йому уникати внутрішніх конфліктів і водночас забезпечувати стабільність комунікаційної інфраструктури.

Інша постать – полковник Янчевський – характеризується у матеріалах НКВС як нестабільна й схильна до авантюризму. Серед його проєктів згадується ідея створення так званого «Одеського коридору» на користь Польщі. Хоча його діяльність вважалася неефективною, завдяки зв'язкам з польськими колами та частиною уряду УНР він утримувався на посаді, що свідчить про складність кадрової політики еміграційної розвідки [34, арк. 117].

Серед чинників, що визначали ефективність діяльності 2-го відділу Генерального штабу УНР, ключове місце посідав кадровий потенціал. Особливо цінним для мережі був досвід Тимофія Коропа, який, незважаючи на сільське походження та відсутність формальної вищої освіти, проявив себе як відповідальний кур'єр і кваліфікований фотограф. Його допуск до секретного листування свідчив про високу довіру з боку керівництва та належний рівень професійної підготовки.

Порівнянну характеристику має Володимир Шевченко – випускник Празької академії, який хоч і не брав активної участі в політичному житті еміграції, відзначався послідовністю та наполегливістю у виконанні завдань, зокрема в питаннях, пов'язаних з аналізом радянської освітньої політики та діяльності комсомолу. Завдяки академічному бекграунду, він ефективно працював з молодіжним середовищем, використовуючи інтелектуальні методи впливу [33, арк. 117].

Окрему увагу привертає постать Якова Фартушного, який, попри неоднозначну оцінку особистих якостей – зокрема, відзначення його як малоздібного, пасивного та схильного до особистих вигод – утримував прихильність президента УНР. Його лояльність і готовність виконувати доручення робили його зручною фігурою для внутрішнього контролю настроїв у межах структури відділу. На противагу йому – Іван Литвиненко, який, незважаючи на певні негативні риси побутового характеру, зокрема зловживання алкоголем, володів знанням мережі УНРівської агентури та здійснював координацію операцій з переправлення людей через кордон. Його методи відзначались неформальністю, однак довели свою ефективність у практичній розвідувальній діяльності [33, арк. 118].

Інженер Яновський, випускник Петербурзького інституту шляхів сполучення, залучався до технічних завдань, зокрема аналізу транспортної інфраструктури та промислових об'єктів. Хоча

його оцінювали як працюючого, але безініціативного, саме ця характеристика дозволяла ефективно використовувати його у межах чітко регламентованих операцій.

Кур'єри, що відігравали важливу роль у системі комунікації, відбирались як зі старої, так і з нової хвилі еміграції, зрідка – з-поміж мешканців Волині, що підвищувало їхню надійність. Їхні функції включали передавання особливо важливої інформації, відновлення контактів із резидентами та моніторинг каналів інформації. Така модель організації дозволяла знижувати ризики викриття у періоди активізації радянських репресивних заходів, зокрема масових арештів та облав.

Усі зазначені особи становили частину багаторівневої мережі, де кожен виконував конкретну функцію: підтримка каналів зв'язку, збирання інформації, підтримання підпільних контактів, вербування нових агентів у разі втрат. Особливістю залишалася централізована система обліку, яка перебувала під прямим контролем керівництва 2-го відділу. Такий підхід забезпечував оперативний контроль, систематичне оновлення інформації та стабільність функціонування всієї мережі.

В умовах міжвоєнної Європи така організація дозволяла урядові УНР не лише підтримувати функціональність спецслужб, а й зберігати певні елементи державності у вигнанні, реагуючи на потенційні зміни в геополітичному середовищі. Персоніфікований аналіз кадрової структури розвідувальної мережі дає змогу зрозуміти механізми її стійкості, адаптивності та здатності до виживання в умовах постійного зовнішнього тиску.

Таким чином, поєднання індивідуальних рис, фахової компетенції та ідеологічної лояльності кадрів з загальною стратегією спецслужб УНР сформувало ефективну, гнучку та стійку розвідувальну систему. Її аналіз дозволяє глибше осмислити механізми функціонування інституцій у ситуації політичної еміграції та втрати територіального контролю.

Розвідувальна та контррозвідувальна діяльність Української Народної Республіки в умовах еміграції, зокрема робота 2-го відділу Генерального штабу під керівництвом генерал-хорунжого Всеволода Змієнка, становить важливий, хоча й досі недостатньо вивчений, сегмент історії українських спеціальних служб ХХ століття. Аналіз архівних документів, зокрема матеріалів Служби зовнішньої розвідки України, дозволяє зробити висновок, що навіть у вигнанні УНР зберігала інституційну спадкоємність, адаптувала розвідувальні практики до нових умов і продовжувала політичну боротьбу за відновлення державності.

Очевидно, що військовий досвід Всеволода Змієнка та його стратегічне бачення стали ключовими факторами у формуванні агентурної мережі, що охоплювала Польщу, Румунію, Чехословаччину та інші країни Центрально-Східної Європи. Ця структура забезпечувала координацію роботи розвідників, резидентів і кур'єрів, збір оперативної інформації, підтримання контактів з підпіллям в УСРР, а також поширення інформаційного впливу й підготовку нових кадрів. Попри обмежені ресурси, система залишалася функціональною та здатною оперативно реагувати на виклики міжвоєнного періоду. Залучення дипломатичних каналів, зокрема польських, та співпраця з іноземними спецслужбами дозволяли УНР зберігати політичну суб'єктність навіть в умовах вигнання.

Матеріали радянських спецслужб, незважаючи на ідеологічну заангажованість, становлять цінну джерельну базу для реконструкції структури 2-го відділу, вивчення методів вербування, системи підготовки кадрів та організації агентурної роботи. Простежуються цілеспрямовані зусилля щодо впливу на молодіжне середовище, селянство та робітничий клас як спроба використати внутрішні соціальні й національні протиріччя радянської дійсності. Після репресивної кампанії, пов'язаної зі справою СБУ, УНР адаптувалася до нових умов – з відкритої агітації діяльність була переведена в формат так званих «тихих організацій».

Окремого значення набуває персоніфіковане вивчення співробітників 2-го відділу. Аналіз їхніх особистих характеристик, функціональних ролей, внутрішньої взаємодії та професійних зв'язків дозволяє краще зрозуміти, яким чином людський ресурс впливав на ефективність розвідувальної діяльності. Такий підхід відкриває можливості для глибшого осмислення організаційної культури УНРівської розвідки як інструменту політичного спротиву в умовах еміграції.

Отже, досвід діяльності 2-го відділу Генерального штабу УНР у 1920–1930-х роках свідчить про існування системної, дисциплінованої та стратегічно зорієнтованої розвідувальної структури, яка забезпечувала продовження безпекової традиції навіть за відсутності контролю над власною територією. Значущість цього досвіду виходить за межі суто історичного інтересу – він демонструє, що український визвольний рух спирався не лише на символічні жести, а й на організований інституційний опір, здатний до довготривалої мобілізації.

Подальші дослідження доцільно спрямувати на розширення джерельної бази за рахунок нових архівних відкриттів як в українських, так і в зарубіжних фондах. Окрему увагу заслуговують біографічні студії ключових фігур розвідки УНР, а також порівняльний аналіз із відповідними структурами інших еміграційних урядів Європи міжвоєнного часу. Такий підхід дозволить глибше оцінити роль розвідки в загальному контексті боротьби за українську незалежність у ХХ ст.

Джерела і література:

1. В Одесі з'явилася вулиця керівника розвідки УНР Всеволода Змієнка. (2024). URL: <https://tinyurl.com/4dy4s7jr> (дата звернення: 20.07.2025).
2. Веденєєв Д. В., Лисенко О. Є. Організація українських націоналістів і зарубіжні спецслужби (1920 – 1950-ті рр.). *Український історичний журнал*. № 3, 2009. С. 132–146.
3. Гай-Нижник П. Військова розвідка і контррозвідка УНР та УД: створення, завдання, діяльність (1918 р.). Національна спецслужба в українському державотворенні: збірник статей і матеріалів з нагоди 29-ї річниці утворення СБУ. Київ: Прометей, 2021. С. 77–102.
4. Давидюк Р. Діяльність спецслужби Державного центру УНР у Кременецькому повіті. З архівів ВУЧК-ГПУ-НКВД-КГБ. № 1 (57), 2022. С. 95–111.
5. Зовнішня розвідка України: з чого все починалось. (2021). URL: <https://tinyurl.com/ukbp539f> (дата звернення: 20.07.2025).
6. Махиня О. Зовнішня розвідка УНР. Українське військо в національній революції 1917–1921 рр. (До 100-річчя армії УНР). *Збірник матеріалів Всеукраїнської наукової конференції*. Львів, Україна, Львів: НАСВ, 2017. С. 32–34.
7. Марціяш І. В Одеській області на честь воїнів ГУР назвали населений пункт. «24 канал», 8 листопада 2024. URL: <https://tinyurl.com/288m9rcw> (дата звернення: 20.07.2025).
8. Мілютін, С. Ю. Василь Недайкаша: сотник армії УНР, розвідник, громадський діяч в еміграції. Історико-краєзнавчі студії, 2022. С. 6–18.
9. Сідак В. С. «Очі і вуха» Армії УНР. Деякі фрагменти про створення і діяльність військової розвідки Директорії УНР. З архівів ВУЧК-ГПУ-НКВД-КГБ. № 1–2, 1995. С. 281–290.
10. Сідак В. С. Національні спецслужби в період Української революції 1917–1921 рр. Київ: Альтернативи, 1998. С. 102.
11. Сідак В. С., Вронська Т. В. Спецслужба держави без території: люди, події, факти. Київ: Темпора, 2003. С. 240.
12. Степаненко Г. Чим видатний Всеволод Змієнко, чому його ім'ям назвали вулицю в центрі Одеси та до чого тут ГУР. Суспільне Одеса, 17 вересня 2024 року. URL: <https://tinyurl.com/2crb43bz> (дата звернення: 20.07.2025).
13. Школа розвідки УНР. (2022). URL: <https://szru.gov.ua/history/stories/shkola-rozvidky-unr> (дата звернення: 20.07.2025).
14. Галузевий державний архів Служби зовнішньої розвідки України (далі – ГДА СЗРУ). Ф.1. Спр. № 12617, т. 15. Арк. 36-39.
15. ГДА СЗРУ. Ф.1. Спр. № 12628, т. 7. Арк. 93.
16. ГДА СЗРУ. Ф.1. Спр. № 12617, т. 15. Арк. 42-64.
17. ГДА СЗРУ. Ф.1. Спр. № 12617, т. 15. Арк. 40-41.
18. ГДА СЗРУ. Ф.1. Спр. № 12628, т. 3. Арк. 107-108.
19. ГДА СЗРУ. Ф.1. Спр. № 12628, т. 6. Арк. 76-94.
20. ГДА СЗРУ. Ф.1. Спр. № 1812, т. 1. Арк. 3.
21. ГДА СЗРУ. Ф.1. Спр. № 12628, т. 4. Арк. 141-142.
22. ГДА СЗРУ. Ф.1. Спр. № 12628, т. 6. Арк. 63.
23. ГДА СЗРУ. Ф.1. Спр. № 12628, т. 3. Арк. 283.
24. ГДА СЗРУ. Ф.1. Спр. № 12628, т. 4. Арк. 47-48.

25. ГДА СЗРУ. Ф.1. Спр. № 7246, т. 1. Арк. 111-115.
26. ГДА СЗРУ. Ф.1. Спр. № 7246, т. 1. Арк. 109-110.
27. ГДА СЗРУ. Ф.1. Спр. № 7246, т. 1. Арк. 174-179
28. ГДА СЗРУ. Ф.1. Спр. № 12628, т. 7. Арк. 94-98.
29. ГДА СЗРУ. Ф.1. Спр. № 12617, т. 15. Арк. 109-113.
30. ГДА СЗРУ. Ф.1. Спр. № 12617, т. 15. Арк. 105.
31. ГДА СЗРУ. Ф.1. Спр. № 12617, т. 15. Арк. 108.
32. ГДА СЗРУ. Ф.1. Спр. № 12628, т. 7. Арк. 112-113.
33. ГДА СЗРУ. Ф.1. Спр. № 12628, т. 7. Арк. 115-116.
34. ГДА СЗРУ. Ф.1. Спр. № 12617, т. 8. Арк. 210.
35. ГДА СЗРУ. Ф.1. Спр. № 1812, т. 1. Арк. 109.
36. ГДА СЗРУ. Ф.1. Спр. № 12617, т. 17. Арк. 417.

References:

1. V Odesi znavlyasia vulytsia kerivnyka rozvidky UNR Vsevoloda Zmiiienka. (2024). URL: <https://novynarnia.com/2024/08/07/v-odesi-zyavlyasya-vulyczya-kerivnyka-rozvidky-unr-vsevoloda-zmiiyenka/> (Accessed 20 July 2025). [in Ukrainian].
2. Viedenieiev, D. V. & Lysenko, O. Ye. 2008. Orhanizatsiia ukrainskykh natsionalistiv i zarubizhni spetssluzhby (1920–1950-ti rr.). *Ukrainian Historical Journal*. 2009. No 3, pp. 132–146. [in Ukrainian].
3. Hai-Nyzhnyk, P. 2021. Viiskova rozvidka i kontrozvidka UNR ta UD: stvorennia, zavdannia, diialnist (1918 r.). Natsionalna spetssluzhba v ukrainskomu derzhavotvorenii: zbirnyk statei i materialiv z nahody 29-yi richnytsi utvorennia SBU. Kyiv: Prometei, pp. 77–102. [in Ukrainian].
4. Davydiuk, R. 2022. Diialnist spetssluzhby Derzhavnoho tsentru UNR u Kremenetskomu poviti. Z arkhiviv VUChK-HPU-NKVD-KHB. No 1(57), pp. 95–111. [in Ukrainian].
5. Zovnishnia rozvidka Ukrainy: z choho vse pochynalos. 2021. URL: <https://szru.gov.ua/history/stories/zovnishnya-rozvidka-ukrainy-z-choho-vse-pochynalos> (Accessed 20 July 2025). [in Ukrainian].
6. Makhynia, O. Zovnishnia rozvidka UNR. Ukrainske viisko v natsionalnii revoliutsii 1917–1921 rr. (Do 100-richchia armii UNR). *Zbirnyk materialiv Vseukrainskoi naukovoii konferentsii*. Lviv, Ukraina, 3 lystopada 2017 r. Lviv: NASV, pp. 32–34. [in Ukrainian].
7. Martsiash, I. 2024. V Odeskii oblasti na chest voyniv HUR nazvaly naselenyi punkt. 24 kanal, 8 lystopada 2024. URL: https://24tv.ua/gur-mo-chest-biytsiv-rozvidki-nazvali-selo-odeskiy-oblasti-24_n2681364 (Accessed 20 July 2025). [in Ukrainian].
8. Miliutin, S. Yu. 2022. Vasyl Nedaikasha: sotnyk armii UNR, rozvidnyk, hromadskyi diiach v emihratsii. *Istoryko-kraieznavchi studii*, pp. 6–18. [in Ukrainian].
9. Sidak, V. C. 1995. “Ochi i vukha” Armii UNR. Deiaki frahmenty pro stvorennia i diialnist viiskovoii rozvidky Dyrektorii UNR. Z arkhiviv VUChK-HPU-NKVD-KHB. No 1–2, pp. 281–290. [in Ukrainian].
10. Sidak, V. S. 1998. Natsionalni spetssluzhby v period Ukrainskoi revoliutsii 1917–1921 rr. Kyiv: Alternatyvy, 102 p. [in Ukrainian].
11. Sidak, V. S. & Vronska, T. V. 2003. Spetssluzhba derzhavy bez terytorii: liudy, podii, fakty. Kyiv: Tempora, 240 p. [in Ukrainian].
12. Stepanenko, H. 2024. Chym vydatnyi Vsevolod Zmiiienko, chomu yoho imiam nazvaly vulytsiu v tsentri Odesy ta do choho tut HUR. *Suspilne Odesa*, 17 veresnia 2024 roku. URL: <https://suspilne.media/odesa/834327-cim-vidatnij-vsevolod-zmiienko-comu-jogo-imam-nazvali-vulicu-v-centri-odesi-ta-do-cogo-tut-gur/> (Accessed 20 July 2025). [in Ukrainian].
13. Shkola rozvidky UNR. 2022. URL: <https://szru.gov.ua/history/stories/shkola-rozvidky-unr> (Accessed 20 July 2025). [in Ukrainian].
14. Haluzevyi derzhavnyi arkhiv Sluzhby zovnishnoi rozvidky Ukrainy [Sectoral State Archive of the Foreign Intelligence Service of Ukraine] (as follows – HDA SZRU). F.1. Spr. No12617, vol. 15. Ark. 36–39. [in Russian].
15. HDA SZRU. F.1. Spr. No 12628, vol. 7. Ark. 93. [in Russian].

16. HDA SZRU. F.1. Spr. No 12617, vol. 15. Ark. 42–64. [in Russian].
17. HDA SZRU. F.1. Spr. No 12617, vol. 15. Ark. 40–41. [in Russian].
18. HDA SZRU. F.1. Spr. No 12628, vol. 3. Ark. 107–108. [in Russian].
19. HDA SZRU. F.1. Spr. No 12628, vol. 6. Ark. 76–94. [in Russian].
20. HDA SZRU. F.1. Spr. No 1812, vol. 1. Ark. 3. [in Russian].
21. HDA SZRU. F.1. Spr. No 12628, vol. 4. Ark. 141–142. [in Russian].
22. HDA SZRU. F.1. Spr. No 12628, vol. 6. Ark. 63. [in Russian].
23. HDA SZRU. F.1. Spr. No 12628, vol. 3. Ark. 283. [in Russian].
24. HDA SZRU. F.1. Spr. No 12628, vol. 4. Ark. 47–48. [in Russian].
25. HDA SZRU. F.1. Spr. No 7246, vol. 1. Ark. 111–115. [in Russian].
26. HDA SZRU. F.1. Spr. No 7246, vol. 1. Ark. 109–110. [in Russian].
27. HDA SZRU. F.1. Spr. No 7246, vol. 1. Ark. 174–179. [in Russian].
28. HDA SZRU. F.1. Spr. No 12628, vol. 7. Ark. 94–98. [in Russian].
29. HDA SZRU. F.1. Spr. No 12617, vol. 15. Ark. 109–113. [in Russian].
30. HDA SZRU. F.1. Spr. No 12617, vol. 15. Ark. 105. [in Russian].
31. HDA SZRU. F.1. Spr. No 12617, vol. 15. Ark. 108. [in Russian].
32. HDA SZRU. F.1. Spr. No 12628, vol. 7. Ark. 112–113. [in Russian].
33. HDA SZRU. F.1. Spr. No 12628, vol. 7. Ark. 115–116. [in Russian].
34. HDA SZRU. F.1. Spr. No 12617, vol. 8. Ark. 210. [in Russian].
35. HDA SZRU. F.1. Spr. No 1812, vol. 1. Ark. 109. [in Russian].
36. HDA SZRU. F.1. Spr. No 12617, vol. 17. Ark. 417. [in Russian].